

Вип. 52. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2008. – С. 16–21

2. Гончарова О.М. Вдосконалення організаційних форм навчання студентів з використанням інформаційно-комунікаційних технологій // Нові технології навчання: Наук.-метод. збірник. –Вип. 52. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2008. – С. 21–24.

3. Григорук Т.В., Гушулей А.М. Концептуальна модель інтерактивного підручника // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Зб. наук.праць. – К.: Університет «Україна», 2004.

4. Колупаєва А.А. До проблеми понятійно-термінологічних визначень у сучасній спеціальній педагогіці // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: Наук.-метод. зб. Випуск 8. - К.: 2006. - С. 105-109.

5. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи.— К.: «Саміт Книга», 2009. — 272 с.

6. Кот Т. Педагогічна допомога родині у вихованні дітей з особливими потребами // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / Ред. кол. Н. Софій, І. Єрмаков та ін. К.: Контекст, 2000; С. 266-267.

7. Про становище інвалідів в Україні: Національна доповідь / Міністерство праці та соціальної політики. – К., 2008. – 200 с.

СВІДОМІСТЬ ЯК РАМКОВА УМОВА МЕТОДОЛОГУВАННЯ У СОЦІОГУМАНІТАРИСТИЦІ

УДК 159.955:167/168

Анатолій Васильович Фурман,
*доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології та
соціальної роботи, Тернопільський
національний економічний університет*

Актуальність дослідження зумовлена нагальною потребою істотного поліпшення методологічної грамотності вітчизняних гуманітаріїв, щонайперше чіткого рефлексивного розрізнення ними *методології як учення*, тобто як системи фундаментальних знань про принципи, підходи, методи, способи, засоби та інструменти ефективного здійснення діяльності і мислення, та *методологування як практики* виняткового типу, професійне – досконале й висококомпетентне – володіння котрою реально уможливорює таке здійснення за принципом особистісного екзистенціювання «тут і тепер». Крім того, однією з істотних прогалин в успішному функціонуванні методологічної

компетентності педагогів, політологів, психологів, соціологів є їхня нездатність аналітичним чином розмежовувати рівні організації не лише власного методологування (передусім методологічні аналіз, рефлексію, розуміння, мислення, роботи, діяльності), а й методологічного знання в цілому (філософське, загальнонаукове, дисциплінарне, конкретно-тематичне) [див. 7–9].

Короткий аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен свідомості є одвічно складним, утаємниченим предметом пізнання як філософів (від Платона та Аристотеля до В. В. Налімова і М. К. Мамардашвілі), так пізніше і науковців-психологів (від В. Джемса до О. М. Леонтєва та В. П. Зінченка). Розпочинаючи чинне дослідження свідомості у специфічному ракурсі упредметнення, вкажемо на чотири джерела, які, з одного боку, забезпечують його необхідним аналітико-синтетичним матеріалом, з іншого – становлять методологічне підґрунтя його продуктивне проведення. Зокрема, мовиться про системомиследіяльнісна методологію Г. П. Щедровицького [2; 10], філософську концепцію свідомості М. К. Мамардашвілі [3–5] та авторські методологічні концепції професійного методологування [7–8] і багаторівневості парадигмальних досліджень у соціогуманітаристиці [9].

Мета наукової публікації: обґрунтування мінімуму базових категорійних понять світу методології в інтерпретаційному форматі свідомості як найвищої форми буттєвої присутності людини у світі й водночас як рамкової умови мислення, діяльності, методологування, особливо професійних, компетентних, досконалих.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вміло критикувати інших, як відомо, – справа важлива і часто вельми необхідна, особливо у ситуації загального сп'яніння догмами, ідеологемами чи архаїчними тематизмами. Проте не вона – критика, навіть рефлексивна та аналітично виважена – визнає благодатний поступ уперед людського духу, національної культури, окремої особистості, яка стала на шлях учинкового самотворення власної індивідуальності та конструювання довкілля за законами істини, любові, добра, краси. Головною рушійною силою розширення світу духовної культури і водночас визначальним суспільствотворчим чинником є наявність *позитивної гуманітарної програми*, котра реально збагачує і знанневий потенціал сучасних філософії та науки, й етнонаціональний досвід гідного життя в умовах глобалізованого світу, й архів загальнолюдських цінностей. А якщо цій програмі притаманні ще й конструктивність та інноваційність, то вона вочевидь у своїх методологічних і світоглядних основоположеннях випереджає час – виходить за горизонт буденності суспільної свідомості, визначає шлях продуктивного розширення у її центральних зорганізованостях – мисленні, концептизації, конструктизації,

миследіяльності, мислевчиненні, категоризації, типологізації, смислотворенні.

Така програма, у першому (2008 [7]) і другому (2015 [8]) варіантах, запропонована нами у лоні розробки *вітакультурної методології* як одного з авторських проєктів останнього десятиріччя. У будь-якому разі, звівши частку критичної складової до мінімуму, сподіваємося, що вдалося повно реалізувати добре відоме настановлення Г. П. Щедровицького: «...критична позиція, для того щоб бути справді продуктивною та ефективною, повинна мати за собою певну позитивну конструктивну програму» [10, с. 319]. Тому монографічний текст 2015 року, вистояний в екзистенції десятилітніх інтелектуальних актуалізацій і надзусиль, – це все ж не стільки науково-теоретична робота в класичному розумінні, скільки *методологічна мапа*, що вказує як на стратегічний напрям відродження й употужнення *професійного методологічного руху*, так і на тактичні маршрути збагачення арсеналу його принципів, підходів, форм, методів, способів, механізмів, засобів, інструментів миследіяльності та професійного методологування.

І нарешті найголовніше, що характерно для цієї, на нашому творчому шляху третьої, *дослідницької програми*, яка викликає або неприховане протистояння їй, або, що трапляється частіше, ігнорування нею й замовчування самого факту її наявності з боку навдивовижу широкого кола адміністраторів, пристосуванців та різного роду імітаторів бурхливої діяльності від науки. Проте цьому, звісно, є пояснення – і психологічне, і методологічне.

Психологічне, точніше – особистісне, неприйняття людьми розумової праці програмних творів колег пов'язане головним чином із термінологічним нерозумінням. Тому здебільшого, зустрічаючись із відмінним від загальноновживаного понятійно-категорійним апаратом, а тим паче з іншою парадигматикою і способом мислення, вони природно чинять внутрішній опір, на їхнє переконання, надмірній складності-невідомості. І тому пропонуване «інше» піддається критиці, сумніву, а то й запереченню на кшталт «цього не може бути». Проте така боротьба старого з новим в інтелектуальній сфері є цілком закономірною, що знайшло найбільш повне відображення принаймні у двох відомих методологічних концепціях: наукових революцій Томаса Куна і наукових війн (Пол Р. Грос, Норман Левітт, Дороті Нелкін, Алан Сокед, Стів Фаллер та ін.). До того ж певним виправданням стереотипності розумової діяльності для моїх колег-опонентів є відомий факт функціонування людської свідомості, найбільш виразно артикульований Мерабом Мамардашвілі: те, що не поіменоване людиною, для неї не існує. Тим більше у ситуації, що у світі «наявні речі, знання яких або розуміння яких для нас абсолютно незбагненне...» [5, с. 22].

Стосовно методологічного пояснення неймовірної трудності зміни розуміннево-мисленневого формату свідомості тих, хто професійно займається інтелектуальною діяльністю, організуючи у певний спосіб власну пізнавальну творчість, то тут маємо набагато складнішу ситуацію, пов'язану із розвитком ідеальної сфери духовного життєпотoku все тієї ж людської свідомості, індивідуальне річище якої, раз воно проклало свій шлях, вкрай важко піддається зміні, тим більше, при дії зовнішніх умов і чинників. Окрім того, як сьогодні зрозуміло, свідомість – неімовірно складне – самозасадниче, буттєве – явище, для більш-менш вичерпного пізнання якого поки що не створені адекватні (надскладні) методологічні засоби та інструменти. Та й мислення в ідеальному світі свідомості, в образному уявленні Платона, постає тоді, коли «повернуті очі душі», тобто коли від споглядання, котре не потребує мислення, людина переходить до абстрактного, власне філософського, а далі до наукового і методологічного, мислення. Водночас свідомість, безпосередньо не маючи власного змісту, а черпаючи його з інших психічних даностей і духовних форм, усе ж являє собою багатофункціональну буттєвість, яка забезпечує не лише відображення дійсності, а й породження смислів, значень і цінностей, актуалізацію й удіяльнення пізнавальних, почуттєвих, інтенційних, інтуїтивних та інших психоформ (скажімо, особистісних переживань, думок чи знань), нарешті уможлиблює розвій рефлексування й відтак угледіння самої себе в актах самоусвідомлення, Я-концептуалізації.

Для уконкретнення сказаного звернемося до двох близьких за змістом тематизмів – *біблійного* і *бердяєвського*. Ісус Христос каже своїм учням: «Я є шлях, істина і життя»; Микола Бердяєв пише: «Істина є шлях і життя, а не об'єктивний предмет» [1, с. 368]. Незважаючи на різний смисловий контекст наведених дефініцій, вочевидь об'єднує їх те, що святість та істина утверджуються з допомогою таких слів, як «шлях» і «життя», себто уреальнюються через *життєвий шлях* як метод чи спосіб не лише виживання людини у світі, а й її самопізнання, самотворення, самоздійснення. Так, ще в античності постає *філософія*, котра «може тільки повідомляти певний спосіб думки, який повинен постійно відновлюватися кожною людиною на власний страх і ризик» [4, с. 33], а в другій половині ХХ століття оформлюється *методологія* як нова форма мислення, діяльності, колективної та індивідуальної мислєдіяльності із її виходом на організаційно-діяльнісну гру як на практичне культивування і розповсюдження методологічного способу мислення та комунікації; причому предметом так опрацьованої методології стає «мислення і тим самим світ, даний через мислення» (Г. П. Щедровицький), а її призначення фокусується «в ідеї формування і розвитку методологічного мислення як нової універсальної форми думання» (В. Г. Марача [2, с. 16]). Тому, якщо методологізація

буквально всіх сфер людської діяльності є «мегатенденцією сучасної культури», то методологування – її конкретно-ситуаційне, головним чином миследіяльне, мислекомунікаційне, мислевчинкове, зреалізування в напруженому полі (на межі мислення і реальності) самоекзистенції проблемно-діалогічної свідомості тих, хто вдається до практикування такого способу життя і хто спроможний тримати й витримувати його ритміку.

Узагальнити сказане дає змогу мислесхема (*рис.1*), яка, по-перше, згармонізовує співвідношення базових категорійних понять «метод», «мислення», «діяльність», «методологування», «свідомість»; по-друге, вказує на те, що саме методологування, посідаючи місце четвертого складника, відіграє системотвірну роль, знімає та універсалізує онтологію синтетичної присутності в ньому і методу, і мислення, і діяльностей; по-третє, на відміну від одновимірних упредметнень, що описуються категоріями «метод», «мислення», «діяльність», «методологування», обґрунтовує існування бінарних упредметнень, що знаходять відображення у категоріях другого кола, отриманих від двоаспектного поєднання чотирьох перших й найбільш повно на сьогодні опрацьованих у СМД-методології: «методологічне мислення», «методологічна діяльність», «миследіяльність», «методологія»; по-четверте, фіксує той мінімум (із десяти) базових категорійних понять сучасної методології, що організовані за подвійним принципом кватерності у вигляді двох концентричних кіл, де кожна категорія становить самобутній значеннево-смісловий материк в окремому співвідношенні і певних інтерференційних взаємопереходах між усіма категорійно поіменованими материками; по-п'яте, визначає те, що місце п'ятого елемента посідають *свідомість* і *самосвідомість* людини, тобто ті складники, що не лише іменують чи приписують ім'я в розумінні О. Ф. Лосева, а й знімають попередні ступені розвитку мислення у витлумаченні Г. В. Ф. Гегеля, й відтак зліквідовують їх за формою чи організацією і водночас зберігають у трансформованому вигляді увесь освоєний зміст попереднього руху-поступу зрілої діяльності думки [7, с. 116]. А це означає, що свідомість як найвища форма безпосередньої (буттєвої) присутності людини у світі є *рамковою умовою* існування та розвитку мислення, діяльності, методологування. Тим більше, що несвідоме – це найчастіше «якась межова точка самої свідомості», котра є «єдиною пам'яттю про походження [людини], або залишковим слідом способу і місця нашого другого народження...» (М. К. Мамардашвілі [3, с. 401]).

І ще один важливий штрих до у змістовлення обстоюваної тут ідеї. Введено нами в 2005 році у соціогуманітарних дискурсах поняття «методологування» за обсягом і змістом, характеризуючи екзистенційно-діяльнісний сегмент компетентного практикування у світі

методології, є уконкретнено (за значеннево-смісловим наповненням) більш розлогим й обширнішим, аніж, скажімо, повно опрацьована в СМД-методології логіко-методологічна *процедура методологізації*, що у 80 роках ХХ століття була оголошена «мегатенденцією сучасної культури» і зреалізована до багатьох сферах людської діяльності. За аналогією змістово-функційної наповненості це категорійне поняття співмірне добре відомому у філософії поняттю «*філософування*» (рос. – «*философствование*»), інтерпретаційний формат якого вельми обширний: це і творення у формі знання принципів та першооснов

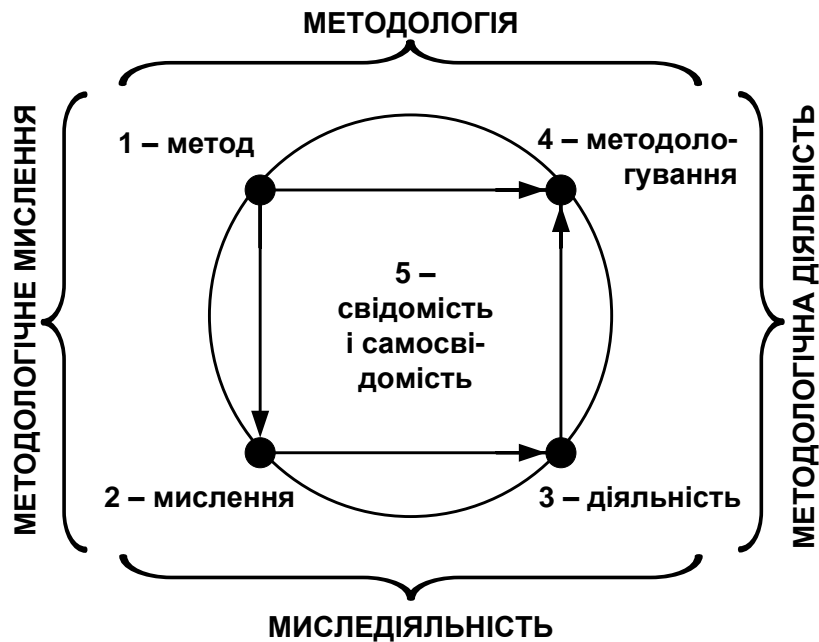

Рис.1. Базові категорійні поняття світу методології

(Аристотель), і «намагання розгадати таємниці життя й тим самими зрозуміти її азбукові істини» (Аркадій Давидович), і «пошук не розв’язків [проблем], а смислу» (Олександр Круглов), й актуалізована рефлексія «відношення внутрішньо розчленованої єдності буття і свідомості, де пріоритет буття здійснюється через взаємодію зі свідомістю, котра відображає його» (Микола Лапонов, Вадим Комісаров [6, с. 200–222]), і життєдіяння «надіндивідуального органу самопізнання людського духу» (Микола Бердяєв), і «подальше дослідження мовних знахідок» (Фрідріх Якобі), і «з’ясування умов, за яких думка може статися як стан живої свідомості» (Мераб Мамардашвілі [3, с. 17]) та ін. Зрозуміло, що у вітакультурному обрамленні прийнятої нами парадигматики, де методологія розуміється нами як окремий – самобутній та унікальний – світ організованих мислення, діяльності та методологування, що у взаємодоповнення і цілісності охоплює чотири буттєвих виміри (див. детально 8, с. 264–282), методологування постає не тільки у багаторівневості форм свого

оприявлення, тобто не лише у довершеності реально здійснюваних аналізу, рефлексії, розуміння, мислення, роботи, діяльності, а й у численних процедурах, способах, засобах та інструментах мислєдїяльностї, у мислєвчинковому рефлексивному експериментуванні над власними можливостями того, хто сам здійснює таку мислєдїяльность як зусилля й водночас як уміння практикувати складность і різноманїття окультуреного життя у ситуації неповного, проблемного знання, мїзерного досвїду.

На думку спливають деякі історичні паралелі. Михайло Старицький (1840–1904), як відомо, ввів у науковий обїг десятк на той час нових слїв, які не сприймалися не те, що простим людом, а й інтелектуалами його доби. Однак пройшли роки, десятилїття і на сьогодні пївтора столїття. І звїсно, що такі слова, як *мрія*, *мріяти*, *байдужість*, *млявий*, є всїм зрозумїлі і конче необхїдні для смислової веселковості української – буденної і лїтературної – мови. Інший яскравий приклад – система античної фїлософїї Аристотеля, котра реалїзує, на вїдмїну вїд Платона, не аристократичний, «софїйний» спосїб фїлософування, а називально-понятїйний, «епїстемний». Ось чому цїлком слушно Мераб Мамардашвлї іменує його Фїлософом-Називателем [див. 4]. І справдї, Аристотель прискїпливо вдивляється у кожний крок власного фїлософування, у результатї чого в нього з'являється вчення про категорїї, далї подумки призупиняється на таких кроках й рухається вперед, залишаючи для тисячолїття назви: «можливїсть», «дїйсность», «актуальность», «потенцїйность», «кїлькїсть», «якїсть», «мїра», «необхїдность», «causa sui» та ін. І вся ця тонка, глибока, вочевидь методологїчна, *робота із називання* створила той словниковий багаж, точнїше – тезаурус (вїд грец. thesaurus – скарб), яким послуговуються й сучаснї наука та фїлософїя, звїсно, у своєму фундаментї, а головне – вперше позначає і дослїджує сфери буття і думки, у тому числї формуючи образ божества як думку думки, мислення як джерела самого мислення.

Сподїваюся, що висловлене в наших працях – це не одна лише теорїя і, тим бїльше, не тїльки змертвлї продукти прикладного методологування. Насправдї маємо взаємопроникле поєднання науки і фїлософїї, теорїї і методу, логосу і праксису. А коли взяти до уваги, що «абстрактнї формулювання фїлософїї набагато ближче реальної дїйсностї, нїж реалїстичнї, емпїричнї формулювання» [3, с. 344], то є надїя, що виконання пропонованої дослїдницької програми має перспективу не обмежитися опрацюванням методологом спецїального чи локального призначення, а й вийти на пїзнання й удїяльнення незвіданих горизонтїв *фїлософської методологїї* оновленого культуротворчого формату. І найголовнїше, що у пїдсумку принаймнї розпросториться змога методологїчно адекватно пїдїйти до пїзнання

фундаментального облаштування *життя свідомості* як ситуаційно локалізованої вимірами людини у її безпосередній взаємодії зі світом подієвої екзистенції.

Висновки. 1. *Методологічна компетентність* вітчизняних гуманітаріїв є тією вершиною, що досі не підкорена ними, зважаючи на методологічну розмитість обстоюваної парадигматики, монопредметність їхнього мислення, надмірну емпіричність їх дослідницької діяльності, рефлексивну недиференційованість рівнів як власного методологування, так і застосовуваного, у багатьох випадках неадекватного за засобами та інструментами об'єктам пізнання чи конструювання, методологічного знання.

2. В контексті авторської позитивної дослідницької *програми розвитку сфери професійного методологування*, яка сьогодні переважно ігнорується лівовою частиною науковців через наявні психологічні причини і методологічні труднощі, аналізуються екзистенційно-буттєва організованість свідомості і, щонайперше, її проблемна, парадоксальна оптика, спричинена тим внутрішньо напруженим полем, яке окреслене межовими смислоформами й відтак значеннями і цінностями. Як самозасадниче явище свідомість людини важко піддається розвитку і зміні, адже є надпсихофункційним, тобто знятим (у термінології Г. В. Ф. Гегеля), екзистенційним продуктом її духовного життя, тому що, будучи позбавлена власної психологічної специфіки, усе ж являє собою багатофункціональну буттєвість, котра забезпечує не лише ситуаційне відображення дійсності, а й породження її смисложиттєвих даностей, соціального конструювання та особистісного самотворення.

3. Оскільки святість та істина становлять не об'єктивний предмет, а життєвий шлях, або спосіб пристрасного персоніфікованого буття конкетної особи-творця, то осереддям ідеального світу зрілої проблемно-діалогічної свідомості є *мислення*, вершинними формами якого в історії людства стають філософське, наукове і методологічне думання. Останнє, як природно невластива людині субстанційна дійсність (перш за все у досвіді представників системомиследіяльнійсної методології), охоплює принаймні два світи – зовнішній, матеріально уреальнений, і внутрішньо-індивідуальний, себто психодуховний світ Я людини, що так чи інакше дані через методологічно поставлене *миследумання*. Конкретним підтвердженням його продуктивності в авторському удіяльненні ідеї та змісту професійного методологування є новостворена бінарна *мислєсхема*, яка рефлексивно обґрунтовує мінімально достатній набір базових категорійних понять сучасного світу методології: «метод», «мислення», «діяльність», «методологування», «методологічне мислення», «методологічна діяльність», «миследіяльність», «методологія», «свідомість», «самосвідомість».

4. Свідомість і самосвідомість, посідаючи місце п'ятого елемента у пропонованій системі засадничих категорій методології, унааявлюють найвищі форми буттєвої присутності людини у світі, а тому є *рамковою умовою* існування та розвитку досконалих мислення, діяльності, методологування. Логічно доведено, що методологування, характеризуючи екзистенційно-діяльний сегмент компетентного практикування і відіграючи системотвірну роль у ситуаційно актуалізованому світі методології, понятійно (перш за все за обсягом і змістом) співмірне добре відомому у філософії категорійному поняттю «філософування». Тому його аргументоване концептуальне введення нами в науковий обіг у 2005 році є цілком виправданим та евристичним, тим більше, зважаючи на багаторівневість форм колективного та індивідуального методологування, великий освоєний корпус його ознак, принципів, способів, процедур, засобів та інструментів.

Список використаної літератури

1. Бердяев Н.А. Диалектика божественного и человеческого / Николай Александрович Бердяев. – М.: АСТ; Харьков: Фолио, 2003. – 620 с.
2. Георгий Петрович Щедровицкий / Г.П. Щедровицкий; [под ред. П.Г. Щедровицкого, В.Л. Даниловой]. – М.: Росс. полит. энц-я (РОССПЭН), 2010. – 600 с. – (Философия России второй половины XX в.).
3. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию / Мераб Константинович Мамардашвили. – [2-е изд., измен. и доп.] / сост. и общ. ред. Ю.П. Сенокосова. – М.: Изд. группа “Прогресс”, “Культура”, 1992. – 416 с.
4. Мамардашвили М. Лекции по античной философии / Мераб Мамардашвили. – СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2014. – 256 с. – (Азбука-классика. Non-Fiction).
5. Мамардашвили М. Проблема свідомості і філософське покликання / Меаб Мамардашвілі // Психологія і суспільство. – 2015. – №4. – С. 19–27.
6. Система сучасних методологій: [хрестоматія у 4-х томах] / упоряд., відп. ред., перекл. А.В. Фуман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2015. – Т.1. – 314 с.
7. Фурман А.В. Ідея професійного методологування: [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Ялта-Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 205 с.
8. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування: [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2015. – 346 с.
9. Фурман А.В. Методологія парадигмальних досліджень у соціальній психології: [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. –

К.: Інститут політичної і соціальної психології; Тернопіль: Економічна думка, 2013. – 100 с.

10. Щедровицкий Г.П. Московский методологический кружок: развитие идей и подходов / Из архива Г.П. Щедровицкого. – Т.8, вып. 1. – М.: Путь, 2004. – 352 с.

ВПЛИВ РОЛЬОВИХ ОЧІКУВАНЬ НА МІЖСОБИСТІСНІ ВЗАЄМИНИ ПОДРУЖЖЯ

УДК 159.922.27(048)

Тетяна Єліферіївна Ходакова,

*студентка II-го курсу спеціальності «Практична психологія»,
КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти»*

Актуальність дослідження. Гострі суспільні протиріччя не минають інституту сім'ї. Неоднозначне розуміння членами подружжя сімейних ролей, невизначеність та неузгодженість рольових очікувань і домагань подружжя виступають детермінантами незадоволеності сімейних рольових потреб і, як наслідок є причиною низького рівня міжособистісної взаємодії партнерів.

Дослідження особливостей статево-рольових диференціацій сучасної сім'ї, причин і механізмів у її функціонуванні лягли в основу розробки психодіагностичних і психокорекційних методів сімейного консультування й психотерапії (М. Алексеева, А. Бодальов, А. Волкова, Л. Гозман, М. Трапезнікова та ін.). Тому дослідження рольових очікувань (експектацій) як важливого регулюючого компоненту міжособистісної взаємодії є важливим в контексті профілактики подружніх конфліктів.

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей впливу рольових очікувань подружжя на характер міжособистісних взаємин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжособистісні стосунки – це суб'єктивно важливі взаємини людей, що проявляються в характері й засобах взаємного впливу у суспільній діяльності. Також це система установок, орієнтацій, очікувань, стереотипів та інших диспозицій, якими люди сприймають і оцінюють одне одного. Важливим компонентом міжособистісних взаємин є очікування [1]. Головна функція очікувань – регуляція міжособистісних взаємин, підготовка учасників взаємин до взаємодії, контроль і адекватне сприйняття міжособистісних взаємин.

В емпіричному дослідженні ми використовували наступні методики: «Рольові очікування й домагання у шлюбі» (О. Волкова, Г. Трапезнікова); опитувальник міжособистісних стосунків Т. Лірі; опитувальник міжособистісних стосунків В. Шутца. У дослідженні було